

THE PROBLEM OF ETHICAL AND MORAL EDUCATION OF YOUNG PEOPLE IN THE CONTEXT OF SECULARIZATION

Problem edukacji etyczno-moralnej młodzieży w kontekście sekularyzacji

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8820-7900> E-mail: marcin.gazda@kul.pl

DOI: <https://doi.org/10.62266/PK.1898-3685.2024.35.28>

Wstęp

Jedną z podstawowych funkcji szkoły obok funkcji nauczania jest także funkcja wychowawcza. W wypełnieniu tego zadania istotną rolę odgrywają lekcje religii i etyki, które oprócz treści właściwych dla siebie zajmują się też przekazem wartości moralnych oraz starają się dotrzeć do uczniów pomagając w poszukiwaniu odpowiedzi na podstawowe problemy młodego człowieka. W ostatnich latach w Polsce coraz bardziej widoczna jest sekularyzacja społeczeństwa, którą szczególnie mocno zaobserwować można wśród młodego pokolenia. Jednym z przejawów tej tendencji jest rezygnacja z udziału w szkolnej lekcji religii. Poniższy artykuł stawia sobie za cel zbadanie problemu wychowania religijno-moralnego i etycznego młodzieży, która nie uczęszcza na religię oraz zaproponowanie konkretnych rozwiązań, które pomogą przeciwdziałać temu zjawisku.

1. Przemiany religijności polskiej młodzieży

Dzisiejsze społeczeństwo polskie doświadcza głębokich zmian w sferze życia religijnego. Patrząc z perspektywy ostatnich kilkadziesiąt lat można mówić o spadku liczby wierzących oraz praktykujących. W marcu 1992 roku odsetek osób dorosłych określających się jako wierzące wynosił 94% natomiast w czerwcu 2023 ten wynik spadł do 84%. Zdecydowanie większą różnicę można zaobserwować w kwestii praktykowania, które wyraża się w tym wypadku jako uczestnictwo we Mszy Świętej przynajmniej raz w tygodniu. W tym samym okresie czasu odsetek praktykujących spadł z blisko 70% do niemal 42%. Równolegle procent osób niepraktykujących urósł z niespełna 9% do 19%¹.

Warto zaznaczyć, że wspomniane procesy przebiegają z różną intensywnością. Wśród determinantów można wskazać pochodzenie. W okresie 1992-2021 nastąpił systematyczny spadek deklaracji wiary zarówno w miastach jak i we wsiach. Najbardziej dynamiczne zmiany zauważalne są w miejscowościach powyżej 500 tys. mieszkańców. W 1992 roku odnotowano tam 91% wierzących, a w 2021 roku już tylko 72,5%. Tym samym zwiększył się odsetek osób, które określały się jako osoby niewierzące. W 2021 roku częściej niż co czwarty mieszkaniec Warszawy, Wrocławia, Poznania, Łodzi i Krakowa deklaruje swoją niewiarę. O wiele wyraźniej proces sekularyzacji zarysowuje się w badaniach praktyk religijnych. Liczba praktykujących w 1992 roku wynosiła 69,5%, natomiast w 2021 spadła do 42,9%².

Bardzo dynamiczne zmiany w religijności można zaobserwować w korelacji z wiekiem. W kategorii wiekowej 18-24 odsetek wierzących w 1992 wynosił 93%, natomiast w 2021 roku spadł on do 71%. Spośród wszystkich kategorii wiekowych ta grupa odznacza się największą różnicą. Jeszcze silniejsza zależność istnieje pomiędzy wiekiem, a praktykami religijnymi. Poziom praktyk we wspomnianej grupie wiekowej w 1992 roku wynosił ok. 65% regularnie

¹ Por. Centrum Badania Opinii Społecznej, *Religijność młodych na tle ogółu społeczeństwa. Komunikat z badań nr 144/2021*, Mirosława Grabowska (red.), Warszawa 2021, s. 3-4; T. Adamczyk, P. Mąkosza, *Przemiany religijności w społeczeństwie polskim*, [w:] *Verbum Vitae* 42/1(2024), s. 2-4.

² Por. Centrum Badania Opinii Społecznej, *Religijność młodych na tle ogółu społeczeństwa*, s. 5-6.

praktykujących i ok. 8% niepraktykujących. W 2021 roku odsetek osób praktykujących był już zdecydowanie niższy, wynosił bowiem ok. 26%, natomiast liczba niepraktykujących wzrosła do ok. 35%³.

Na podstawie badań widać, że religijność w pewnym stopniu uzależniona jest od miejsca pochodzenia. Zdecydowanie częściej odejściu od wiary i zaprzestaniu praktykowania sprzyjają wielkie miasta. Dodatkowo młodsze pokolenie znacznie częściej zrywa z wiarą religijną oraz jej praktykowaniem. To odejście dokonuje się o wiele częściej i szybciej w stosunku do innych kategorii wiekowych⁴.

Prezentowane dane o deklaracjach wiary oraz częstotliwości praktykowania pozwalają jedynie na częściową charakterystykę młodego pokolenia. Dla uzyskania lepszego obrazu sytuacji warto odwołać się do wyników badań, które analizują więcej aspektów religijności jak np. przedmiot wyznawanej wiary. Informacji na ten temat dostarczają badania przeprowadzone przez ekspertów z KUL nt. religijności młodego pokolenia. Uczniowie szkół średnich zostali zapytani o określenie przedmiotu swojej wiary za pomocą jednego z sześciu sugerowanych stwierdzeń. Odpowiedzi prezentowały się w następujący sposób: 26,1% respondentów stwierdziło, że wierzy w Boga i nie ma wątpliwości co do Jego istnienia; 25,1% - wierzy w Boga, choć czasem ma chwile zwątpienia; 14,0% - czasem myśli, że wierzy w Boga, a czasami myśli, że nie wierzy; 10,1% - nie wierzy w osobowego Boga; 8,5% - nie wierzy w osobowego Boga, ale wierzy w jakąś Siłę Wyższą; 7,8% - nie wie, czy Bóg istnieje i nie wierzy, że istnieje sposób, aby się tego dowiedzieć; 8,3% - trudno powiedzieć⁵.

Młodzi, którzy aktualnie nie praktykują, zapytani o czas odejścia od wiary i praktyk religijnych w zdecydowanej większości (78%) przyznali, że wcześniej chodzili do kościoła. Jedynie 22% wcześniej w ogóle nie praktykowało. Przeciętny wiek zaprzestania praktyk religijnych wynosi 14 lat. Ponad połowa ankietowanych wskazała jako moment odejścia z Kościoła okres ukończenia szkoły podstawowej lub wcześniej gimnazjum. Wśród przyczyn, które miały być powodem podjęcia takiej decyzji respondenci podają po pierwsze negatywny stosunek do Kościoła i nieprzychylny głosy pod jego adresem (40%), drugim powodem była deklaracja braku wiary (33%), kolejno wskazywano brak potrzeby, czasu i chęci (27%) oraz potrzeba uwolnienia się od przymusu i tradycji (6%). Pozostała grupa (7%) podawała inne odpowiedzi⁶.

Biorąc pod uwagę fakt, że najliczniejsza grupa respondentów jako powód zaprzestania praktyk religijnych wskazała negatywny stosunek do Kościoła katolickiego, zapytano ich dodatkowo o ocenę tej instytucji. Zbadanie tego czynnika może wskazywać na dalsze kierunki przemian religijności wśród młodzieży. Na pytanie o ocenę Kościoła katolickiego jedynie 28% respondentów wyraziło pozytywny stosunek do jego działalności. O wiele większa grupa, bo aż 47% badanych, wyraziło negatywną ocenę. Co czwarta osoba nie miała na ten temat zdania. Stosunek do Kościoła w znacznej mierze uwarunkowany jest poziomem religijności. Najbardziej krytyczne opinie wydają osoby niewierzące i niepraktykujące oraz deklarujące lewicowe poglądy. Osoby, które wierzą i chodzą do Kościoła zdecydowanie lepiej oceniają tę instytucję⁷.

Zmieniająca się religijność polskiej młodzieży warunkuje szereg procesów, które nigdy wcześniej nie pojawiały się na szeroką skalę. Jednym z nich, który w ostatnim czasie staje się

³ Tamże. s. 10-15.

⁴ Por. Centrum Badania Opinii Społecznej, *Polski pejzaż religijny – z dalekiego planu. Komunikat z badań nr 89/2022*, Mirosława Grabowska (red.), Warszawa 2022, s. 7-9.

⁵ Por. J. Mariański, H. Słotwińska, P. Mąkosa, M. Buk-Cegiełka, *Religiosity and Secularisation of Polish Youth in the 21st Century. Quantitative Research Analysis*, [w:] *Rocznik Teologii Katolickiej* 22(2023), s. 194-195.

⁶ Por. R. Boguszewski, *Religijność młodzieży*, [w:] *Młodzież 2021. Opinie i diagnozy nr 49*, M. Grabowska, M. Gwiazda (red.), Warszawa 2022, s. 143-146.

⁷ Tamże. s. 146-148.

coraz częstszym zjawiskiem jest rezygnacja z uczestnictwa w szkolnych lekcjach religii. Jak pokazują badania Instytutu Statystyki Kościoła Katolickiego na przestrzeni lat sytuacja bardzo się zmieniła. W 2009 roku, jak podają dane Konferencji Episkopatu Polski, na lekcję religii uczęszczało 98,1% uczniów szkół podstawowych, 93,3% uczniów liceów oraz 92,7% uczniów techników i szkół zawodowych⁸. Dynamiczna zmiana nastąpiła w przeciągu ostatnich lat. Liczba rezygnujących z lekcji religii znacznie się zwiększyła. W 2022 roku swój udział w szkolnych lekcjach religii zadeklarowało 88,9% uczniów szkół podstawowych, 60,1% uczniów liceów, 65,7% uczniów techników oraz 63,7% uczniów szkół branżowych⁹. Te wyniki pokazują, że następuje gwałtowna zmiana w podejściu młodzieży do szkolnej lekcji religii. Szczególnie mocno zarysowuje się ona na etapie szkoły średniej, zwłaszcza w liceach.

Sytuacja ta zmusza do zadania sobie pytania co jest powodem takiego podejścia młodych ludzi do edukacji religijnej. Wielu badaczy próbuje odpowiadać na to pytanie, które zmusza do przebadania wielu aspektów takich jak: opinia młodzieży¹⁰, opinia nauczycieli religii¹¹ czy skuteczność modelu edukacyjnego¹².

2. Frekwencja młodzieży na lekcjach religii i etyki

Nasilający się trend rezygnacji ze szkolnych lekcji religii domaga się nowego spojrzenia i podjęcia refleksji zmierzającej do odpowiedzi na to zjawisko. Aby lepiej zobrazować tę rzeczywistość zostanie teraz przedstawiony aktualny stan prawny, który reguluje kwestię organizacji lekcji religii i etyki w przedszkolach i szkołach publicznych.

Bezpośrednim dokumentem, który mówi wprost o organizacji lekcji religii w szkole publicznej jest ustawa o systemie oświaty z dnia 7 września 1991 r. (Dz. U. Nr 95, poz. 425). Artykuł 12 wspomina, że „Publiczne przedszkola i szkoły podstawowe organizują naukę religii na życzenie rodziców, publiczne szkoły ponadpodstawowe na życzenie rodziców, bądź samych uczniów; po osiągnięciu pełnoletniości o pobieraniu nauki decydują rodzice”. W ustępie drugim tegoż artykułu znajduje się informacja, że właściwy minister do spraw oświaty w porozumieniu z odpowiednimi władzami kościelnymi, w drodze rozporządzenia określa warunki i sposób wykonywania tego zadania przez szkoły. Te warunki są szczegółowo opisane w *Rozporządzeniu Ministra Edukacji Narodowej w sprawie warunków i sposobu organizacji nauczania religii w publicznych przedszkolach i szkołach* z dnia 14 kwietnia 1992 r., którego ostatnią ujednoliconą wersję ogłoszono 28 maja 2020 r. Według tego rozporządzenia zajęcia z religii odbywają się na życzenie rodziców lub pełnoletniego ucznia. Chęć uczestnictwa wyraża się poprzez złożenie specjalnego oświadczenia. Nauka religii odbywa się w wymiarze dwóch zajęć przedszkolnych lub dwóch godzin lekcyjnych tygodniowo. Ocena umieszczana jest na świadectwie szkolnym¹³.

⁸ Por. Jasoń J., *Szkolnictwo katolickie i nauka religii*, [w:] *Rocznik statystyczny. Kościół katolicki w Polsce 1991-2011*, P. Ciecieląg, P. Łysoń, W. Sadłoń, W. Zdaniewicz (red.), Warszawa 2014, s. 231-234.

⁹ Por. Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego, *Kościół w liczbach 2022*, red. M. Jewdokimow, L. Organek, W. Sadłoń (red.), Warszawa 2023, s. 42-44.

¹⁰ Por. G. Zakrzewski, *Motywy rezygnacji młodzieży z lekcji religii oraz szanse zatrzymania tego procesu na podstawie badań w diecezji płockiej*, [w:] *Nowa epoka polskiej katechezy*, D. Kielb (red.), Rzeszów 2021, s. 69-87; P. Mąkosa, M. Zajac, G. Zakrzewski, *Opting out of Religious Education and the Religiosity of Youth in Poland: A Qualitative Analysis*, [w:] *Religions* 2022, 13(10):906, <https://doi.org/10.3390/rel13100906>.

¹¹ Por. P. Mąkosa, *Tożsamość nauczycieli religii i ich opinie na temat wybranych aspektów edukacji religijnej w Polsce*, [w:] *Roczniki Pastoralno-Katechetyczne* 56(2009), s. 117-131.

¹² Por. M. Gazda, *Modele nauczania religii w wybranych krajach Europy inspiracją dla odnowy polskiej edukacji religijnej*, [w:] *Pedagogika Katolicka* nr 34 1(2024), s. 160-172. DOI: <https://doi.org/10.62266/PK.1898-3685.2024.34.1>.

¹³ Por. P. Mąkosa, *Nauczanie religii w szkole publicznej w świetle prawa międzynarodowego i polskiego*, [w:] *Rada Naukowa Konferencji Episkopatu Polski. Kościół w życiu publicznym. Teologia polska i europejska wobec nowych wyzwań*, t. 3, Lublin 2005, s. 465-467.

Jeżeli uczeń nie uczęszcza na religię, ma możliwość zapisać się na zajęcia etyki, które mają być organizowane w oparciu o dopuszczone programy nauczania. Liczbę godzin określa dyrektor szkoły. Ocena z przedmiotu jest umieszczana na świadectwie w miejscu gdzie ocena z religii, nie wskazując jednak, w których zajęciach uczeń brał udział. W przypadku, gdy uczeń nie wybrał żadnego z tych zajęć dodatkowych, szkoła ma obowiązek zapewnić mu w tym czasie opiekę lub inne zajęcia wychowawcze.

Analiza prawa oświatowego w zakresie organizacji lekcji religii i etyki wskazuje, że są one zajęciami dodatkowymi, na które należy się zapisać. Biorąc pod uwagę fakt zmniejszającej się liczby uczniów uczestniczących w lekcjach religii, należy postawić pytanie czy wraz z wypisaniem się z tych zajęć, decydują się oni na udział w lekcjach etyki. W tym celu przeprowadzono badania wśród uczniów z różnych liceów, którzy zrezygnowali z uczestnictwa w lekcji religii. W ankiecie wzięło udział 527 respondentów, którzy pochodzą z różnych części Polski.

Uczniowie zostali zapytani o kwestię uczestnictwa w innych zajęciach w zamian za lekcję religii. Na 527 osób, jedynie 56 osób (10,6%) zadeklarowało, że uczęszcza na etykę. Oznacza to, że niewielka część uczniów korzysta z możliwości zapisania się na zajęcia z etyki.

W dalszej części badania respondenci zostali zapytani co by wybrali, w przypadku gdyby istniał obowiązek wyboru pomiędzy uczestnictwem w lekcjach religii lub etyki. W tym wypadku w zdecydowanej większości (79,5%) wskazano na lekcję etyki, a jedynie co piąty uczeń (20,5%) zadeklarował chęć zapisania się na religię. W przypadku obowiązkowej deklaracji uczestnictwa w zajęciach dodatkowych etykę wskazali niemal wszyscy ci, którzy faktycznie na nią uczęszczają. Na lekcję religii zapisałby się nieco częściej niż co piąty ankietowany, który obecnie nie uczęszcza ani na religię, ani na etykę.

Tabela 1. Wybór pomiędzy lekcjami religii i etyki (n=527)

Jaki przedmiot byś wybrał, gdyby był obowiązek uczęszczenia na religię lub etykę?	Czy po wypisaniu się z lekcji religii uczęszczasz na lekcje etyki?		Ogółem
	tak	nie	
religia	7,1%	22,1%	20,5%
etyka	92,9%	77,9%	79,5%
Ogółem	100,0%	100,0%	100,0%

Podsumowując, prezentowane badania jednoznacznie wskazują, że po rezygnacji z uczestnictwa w szkolnej lekcji religii jedynie niewielka część uczniów liceów decyduje się na udział w zajęciach z etyki. Sytuacja wygląda zupełnie inaczej w przypadku, kiedy respondenci musieliby dokonać obligatoryjnego wyboru. Wtedy uczestnictwo w lekcjach etyki wybrałoby 80% ankietowanych.

3. Edukacyjna wartość lekcji religii i etyki

Rezygnacja ze szkolnej lekcji religii jest dużym wyzwaniem, z którym musi zmierzyć się Kościół, by możliwie najskuteczniej odpowiedzieć na sekularyzację młodego pokolenia. Warto jednak zaznaczyć, że rezygnacja z edukacji religijnej stanowi problem, na którego rozwiązaniu nie powinno zależeć tylko Kościołowi. Lekcje religii bowiem to nie tylko nauczanie modlitwy i przykazań Kościoła katolickiego, ale również potencjał wychowawczy i aksjologiczny. Poniżej przedstawione zostaną wybrane zagadnienia, które poruszane są w czasie lekcji religii oraz etyki.

Programy nauczania lekcji religii w szkole zawierają liczne odniesienia do wartości etycznych i moralnych. Dzięki temu nauczanie wzbogacone jest o aspekty istotne dla społeczeństwa. Wśród nich można wskazać sprawiedliwość, której uczniowie mają się uczyć na lekcjach religii. W ramach tego podejmowane są zagadnienia takie jak: szacunek do drugiego człowieka niezależnie od przekonań oraz unikanie wszelkich form dyskryminacji. Omawiane też są kwestie związane z wartością życia: jego ochroną od poczęcia, aż do naturalnej śmierci, ochroną zdrowia. Poruszane zostają też zagadnienia związane z niestosowaniem przemocy, prawdomównością, unikaniem kłamstwa, oszczerstwa i obmowy. Na lekcjach religii uczy się także dobrze rozumianego patriotyzmu, który będzie wyrażać się w poczuciu odpowiedzialności za dobro ojczyzny, spełnianiu obowiązków obywatelskich jak np. udział w wyborach, płaceniu podatków, czy w razie niebezpieczeństwa - obowiązku obrony. Kolejną szeroko omawianą na lekcjach religii wartością jest miłość, która będzie wyrażać się w uczeniu empatii w stosunku do drugiego człowieka, altruizmu, czyli stawiania dobra wspólnego ponad własne¹⁴.

Omawiając znaczenie i wartość obecności edukacji religijnej w szkole warto również odnieść się do wypowiedzi samych uczniów. W różnych badaniach młodzi zapytani o wartość religii wskazywali na kwestie, które związane były m.in. z ogólnoludzkimi wartościami. Oznacza to, że sama młodzież dostrzega wartość oraz istotny wymiar lekcji religii, które dostarczają im ważnych w ich odczuciu wiadomości.

Warto przywołać badania przeprowadzone jesienią 2023 roku w jednym z warszawskich liceów. Opierały się one na 134 wywiadach pogłębionych. Wśród pytań, które zostały zadane uczestnikom była kwestia uzasadnienia decyzji o uczestniczeniu w katechezie szkolnej. Wśród najczęściej pojawiających się wypowiedzi pojawiały się następujące motywacje: możliwość zgłębienia dziedzictwa kulturowo-religijnego, podtrzymywanie więzi z rówieśnikami kierującymi się w życiu podobnymi wartościami, możliwość zrozumienia wartości moralnych w obcym aksjologicznym świecie, możliwość dzielenia się własnymi przemyśleniami i wątpliwościami. Podkreślono również wartość poruszanej tematyki pracy nad własnym charakterem oraz jej uzasadnianie, możliwość rozmowy o sprawach ważnych dla młodzieży oraz o tym co się dzieje w świecie (z uwzględnieniem perspektywy wiary) oraz konfrontacja własnych poglądów z innymi. Odpowiedzi, które podała młodzież są wartościami, których nie sposób kontestować i podważać konieczność nauki o nich na zajęciach w szkole¹⁵.

Informacji o wartości lekcji religii dostarcza raport przeprowadzony przez Wydział Katechetyczny Kurii Diecezjalnej w Tarnowie, w których wzięło udział 7340 uczniów z różnych typów szkół ponadpodstawowych, znajdujących się na terenie diecezji tarnowskiej. Osoby ankietowane zostały zapytane m.in. o ocenę lekcji religii oraz wskazanie swojej motywacji. Wśród odpowiedzi pojawiały się stwierdzenia podkreślające wartość wychowawczą, pomoc w znalezieniu odpowiedzi na ważne pytania, czy stawianiu się lepszym człowiekiem. Jak pokazują badania, ankietowani wskazywali nie tylko na wartości religijne,

¹⁴ Mąkosa P., *Szkolna lekcja religii istotnym elementem wychowania w szkole*, [w:] *Wychowanie w szkole: od bezradności ku możliwościom*, R. Chałupniak, T. Michalewski i E. Smak (red.), Opole 2014, s. 351–361.

¹⁵ Por. D. Kurzydło, *Po co (nam) lekcja religii? Stosunek młodzieży do nauczania religii w szkole*, [w:] *Edukacja* nr 1, 164(2023), s. 33-36.

ale również podkreślali ogólnoludzkie wartości, które przekazywane są im na religii. Badani podkreślali, że udział w tych zajęciach pomaga również w rozwiązywaniu problemów, z którymi dziś zmagają się młodzież np. depresje, radzenie sobie z trudnymi sytuacjami życiowymi, rozwiązywanie konfliktów. Jeden z respondentów wyznał, że dzięki lekcji religii powstrzymał się przed próbą samobójczą¹⁶.

Wiele istotnych treści przekazywanych jest uczniom także w czasie lekcji etyki. Podstawa programowa przygotowana dla tego przedmiotu przez Ministerstwo Edukacji Narodowej podkreśla, że *wyeksponowany jest przede wszystkim jej charakter praktyczny, ale nie pomija się jednak jej wymiaru teoretycznego*¹⁷. Treści poruszane w trakcie zajęć mają dostarczyć odpowiednich narzędzi, które pozwolą uczniom w rzetelny i pogłębiony sposób podejmować różne tematy z zakresu życia osobistego, bioetyki, etyki społecznej, politycznej, środowiskowej itp. Poniżej zostaną omówione najważniejsze zagadnienia poruszane w ramach poszczególnych bloków tematycznych.

Wśród treści nauczania zawartych w podstawie programowej kształcenia ogólnego odnośnie etyki należy wskazać m. in.: umiejętność objaśnienia pojęcia dobra i zła, wartości, godności, prawdy. Uczeń też potrafi wyjaśnić pojęcie normy moralnej oraz przedstawia genezę tych norm. Ważnym elementem programu etyki jest dział zajmujący się analizą ludzkiego działania w aspekcie moralnym. W rezultacie uczeń identyfikuje główne elementy ludzkiego działania: podmiot, adresat, przedmiot, motyw, intencja, skutki i okoliczności. Co więcej zna i stosuje główne kategorie aretyczne jak cnota, wada, charakter i wzór osobowy. Potrafi również wyjaśnić na czym polega klasyczna koncepcja sumienia oraz rozumie zjawisko jego kształtowania. Praktycznym wyrazem wykorzystania tych wiadomości jest zdolność podjęcia dyskursu etycznego do analizowania przeżyć, działań i postaw bohaterów powieści, opowiadań, filmów, spektakli teatralnych oraz gier komputerowych¹⁸.

Istotnym elementem podstawy programowej z etyki są zagadnienia szczegółowe. Wśród nich poruszane są zagadnienia z zakresu życia osobistego dotyczące np. analizy problemu sensu życia w kontekście problemu etycznego „jak należy żyć”, rozważanie relacji szczęścia do moralności, charakterystyka moralnych aspektów przyjaźni, miłości, seksualności. Uczeń poznaje też jakie działania są wyrazem troski o zdrowie i życie. Konfrontuje się z oceną stosowania różnych środków psychoaktywnych oraz formułuje własny osąd w konkretnej sytuacji np. używanie ich przez uczestników ruchu drogowego. Poruszane są też kwestie związane z życiem rodzinnym. W ramach tych zagadnień omawiane są historyczne i kulturowe modele rodziny oraz ukazane jest znaczenie relacji rodzinnych w kontekście moralnego rozwoju człowieka. Uczeń dowiadyuje się również, dlaczego drugiemu człowiekowi należy okazywać szacunek oraz na czym polega autonomia człowieka. Podejmowana jest także analiza fenomenu śmierci pod kątem rozpoznania biologicznych, psychicznych i społeczno-kulturowych aspektów śmierci i umierania¹⁹.

W kolejnej części podstawy programowej poruszane są kwestie związane z bioetyką. Wśród rozpatrywanych problemów znajdują się tematy dotyczące początku ludzkiego życia oraz kwestiami z nim związanymi jak np. sztuczne zapłodnienie, aborcja. Poruszane są też kwestie związane z trwaniem i rozwojem ludzkiego życia jak np. transplantacje, inżynieria genetyczna – klonowanie. Analizowane są również zagadnienia związane z końcem ludzkiego życia jak np.: uporczywa terapia, opieka paliatywna, eutanazja, samobójstwo²⁰.

¹⁶ Por. A. Jasnos, *Raport z badania ankietowego wśród uczniów szkół ponadpodstawowych na temat lekcji religii w Diecezji Tarnowskiej 2024*, <https://katechezatarnow.pl/?p=2722>, dostęp: 2024-04-03.

¹⁷ Ministerstwo Edukacji Narodowej, Podstawa programowa kształcenia ogólnego z komentarzem. Szkoła ponadpodstawowa: liceum, technikum oraz branżowa szkoła I i II stopnia. Etyka, s. 12, <https://zpe.gov.pl/podstawa-programowa/szkola-ponadpodstawowa/etyka> dostęp: 2024-04-10.

¹⁸ Ministerstwo Edukacji Narodowej, Podstawa programowa kształcenia ogólnego z komentarzem, s. 15.

¹⁹ Tamże s. 16.

²⁰ Tamże

Istotną grupą zagadnień są kwestie związane z etyką społeczną i polityczną. Rozważany jest temat relacji między prawem, a moralnością, czy też angażowania się na rzecz rozwijania dobra wspólnego. Uczeń uczy się rozpoznawać różne przejawy kłamstwa, zna społeczne skutki kłamstwa oraz potrafi dokonać jego moralnej oceny. W podstawie programowej ujęte są również kwestie różnorodności kulturowej Europy i świata. Uczeń poznaje znaczenie dialogu międzykulturowego oraz potrafi identyfikować i analizować problemy moralne dotyczące kwestii imigrantów i uchodźców. Istotnym zagadnieniem są moralne aspekty wojny i pokoju. W ramach zdobytych umiejętności uczeń potrafi przedstawić koncepcje wojny sprawiedliwej, rekonstruować stanowisko pacyfizmu oraz oceniać moralnie zjawisko terroryzmu. Poruszana jest też kwestia rozważań za i przeciw karze śmierci oraz formułowane są oceny moralne tego zjawiska²¹.

Kolejne tematy znajdujące się w podstawie programowej związane są z etyką środowiskową oraz etykami zawodowymi. Poruszane są również kwestie związane z ochroną przyrody. Uczeń potrafi przywołać argumenty za jej ochroną oraz kształtować postawy na rzecz ochrony środowiska. W ramach etyk zawodowych ukazywany jest związek między uczeniem się a wykonywaną pracą. Przedstawiane są główne zasady etyk zawodowych, które potem mają służyć do analizy wybranych zagadnień z poszczególnych zawodów jak np. etyka dziennikarska, etyka lekarska, etyka nauczycielska, czy etyka prawnicza. Przy tej okazji uczeń zapoznaje się z wybranymi kodeksami poszczególnych etyk zawodowych²².

Przedstawione tematy zawarte w podstawie programowej z etyki w szkołach ponadpodstawowych pokazują, że uczestnicy tych zajęć, będą zmagali się z zadaniami typowymi dla ich okresu dorastania. Co więcej poruszane zagadnienia mają też być skuteczną pomocą w podejmowaniu właściwych decyzji na późniejszym etapie wchodzenia w dorosłość. Omawiane są też kwestie etyczne, które współcześnie stają się przedmiotem społecznej, czy politycznej debaty. Nie brakuje również podstawowych zagadnień z zakresu stosunku do państwa, drugiego człowieka, czy świata przyrody. Zajęcia z etyki dają też uczestnikom odpowiednie narzędzia do oceny osiągnięć współczesnej nauki. Dzięki temu mogą wskazać na szanse rozwoju, ale są także świadomi różnych zagrożeń z tym związanych.

Dzięki zaprezentowanym powyżej zakresom tematycznym lekcji religii i lekcji etyki, bardzo wyraźnie widać, że prezentowane zagadnienia w znacznej części się pokrywają i choć mają różny punkt wyjścia w prowadzonej refleksji i odmienną argumentację, to jednak dotyczą takich samych kwestii aksjologicznych. Oba przedmioty dają uczniom odpowiednie narzędzia do formułowania oceny moralnej wybranych kwestii, które są ważne dla współczesnego świata. Co więcej oba przedmioty kładą sobie za cel wychowanie aksjologiczne.

4. Propozycja obligatoryjnego wyboru religii lub etyki

Biorąc pod uwagę fakt, że coraz więcej uczniów rezygnuje z lekcji religii, a tym samym nie deklaruje uczestnictwa w lekcjach etyki, wydaje się słuszny do rozważenia postulat wprowadzenia obligatoryjnego wyboru pomiędzy tymi przedmiotami.

Propozycja wprowadzenia obligatoryjnego wyboru lekcji religii lub etyki jest postulatem, który powracał w debacie społecznej. Warto podkreślić, że ten temat podnoszony był chociażby przez samych nauczycieli religii, którzy dostrzegali nasilającą się potrzebę takiego rozwiązania. Przygotowany przez nich *List otwarty katechetów w sprawie włączenia religii i etyki do ramowego programu nauczania w Polskich szkołach* skierowany do Ministra Edukacji i Nauki Przemysława Czarnka oraz Przewodniczącego Komisji Wychowania Katolickiego Komisji Episkopatu Polski bpa Wojciecha Osiała zawierał apel o wprowadzenie takiego rozwiązania

²¹ Tamże, s. 17.

²² Tamże, s. 18.

wskazując na potrzebę kształcenia religijnego i etycznego młodego pokolenia²³. Nad takim projektem w Ministerstwie Edukacji i Nauki prowadzone były prace, które jednak nie przyniosły spodziewanego efektu²⁴.

Obowiązek wyboru pomiędzy religią lub etyką stwarza dla wszystkich uczniów możliwość kształcenia aksjologicznego. Uczestnictwo w takich zajęciach, oprócz przekazu konkretnych informacji, związanych z przedmiotem, zapewnia także realizację funkcji wychowawczej, która jest ważnym zadaniem każdej szkoły. Obligatoryjny wybór może w konsekwencji pozytywnie wpłynąć na ograniczenie konfliktów między rówieśnikami oraz zmniejszyć działania przestępcze. Dodatkową korzyścią jest również zniwelowanie nierówności w obciążeniu edukacyjnym. Uczniowie, którzy nie deklarują udziału w żadnym z dodatkowych przedmiotów mają więcej czasu wolnego. Może to prowadzić do utrwalenia przekonania, że nauka o wychowaniu, zasadach etycznych i moralnych wiąże się z koniecznością dodatkowych lekcji, natomiast rezygnacja z tego skutkuje posiadaniem dodatkowego czasu wolnego. Takie rozwiązanie może prowadzić do dyskryminacji tych, którzy wybrali zajęcia dodatkowe²⁵.

Ważną kwestią przemawiającą na korzyść obowiązkowego wyboru zajęć dodatkowych jest pozytywny wpływ na socjalizację młodzieży oraz poczucie polskiej i europejskiej tożsamości. Treści religii i etyki opierają się bowiem na fundamencie tożsamości kulturowej Polski i Europy. Uczestnictwo w tych zajęciach będzie pomagało zrozumieć fundamentalne korzenie naszego kraju i kontynentu. Braki wiedzy z zakresu podstawowych założeń kultury greckiej i rzymskiej oraz religii chrześcijańskiej mogą w konsekwencji powodować niezrozumienie ówczesnej cywilizacji, na którą składa się m.in.: literatura, sztuka, prawo, architektura, czy malarstwo.

Należy podkreślić, że długofalową konsekwencją utrzymania modelu pozwalającego na nieuczestniczenie w lekcjach religii lub etyki może być wykształcenie pokolenia nihilistów, które nie będzie uznawało żadnych autorytetów oraz dystansowało się wobec wartości moralnych i etycznych, które ściśle powiązane są z godnością osoby ludzkiej oraz prawami człowieka.

Warto podkreślić fakt, że koncepcja obowiązkowego wyboru pomiędzy religią a etyką jest rozwiązaniem stosowanym w wielu krajach Europy. Wśród nich należy wskazać m.in.: Litwę, Belgię, Finlandię. Natomiast w wielu krajach istnieje obowiązek uczestnictwa w religii: Niemcy, Austria.

Zakończenie

Powyższe rozważania pozwalają stwierdzić, że obecnie młode pokolenie podlega głębokim przemianom. Jedną z nich jest zjawisko sekularyzacji. Jego przejawem jest mniejsza identyfikacja młodzieży z wiarą oraz zaprzestanie praktykowania. Młodzi ludzie o wiele częściej niż w poprzednich latach negatywnie oceniają działalność Kościoła katolickiego.

Efektom sekularyzacji, który w ostatnim czasie nabiera szczególnie mocno na sile, jest rezygnacja młodego pokolenia ze szkolnych lekcji religii. Ten trend szczególnie mocno występuje wśród uczniów szkół ponadpodstawowych, zwłaszcza wśród licealistów. Problem sekularyzacji, który wyraża się w rezygnacji z uczestnictwa w lekcji religii, jest poważny z

²³ *Nauczyciele apelują do MEN: Uczniowie potrzebują kształcenia religijnego i etycznego*, <https://www.fronda.pl/a/nauczyciele-apeluja-do-men-uczniowie-potrzebuj-kształcenia-religijnego-i-etycznego,156054.html>, dostęp 2024-04.10.

²⁴ *Obowiązkowa religia lub etyka? - może po wyborach*, <https://www.prawo.pl/oswiata/obowiazkowa-religia-albo-etyka-mein,513521.html>, dostęp 2024-04.10.

²⁵ *Konieczność nadania lekcjom etyki właściwego miejsca w programie nauczania oraz dowartościowania elementów wychowawczych w systemie edukacji*, <https://ordoiuris.pl/wolnosc-religii-w-szkole/koniecznosc-nadania-lekcjom-etyki-wlasciwego-miejsca-w-programie-nauczania>, dostęp: 2024-04-10.

punktu widzenia Kościoła. Należy poszukiwać sposobów, by zaprzestać lub przynajmniej spowolnić ten proces.

Aktualne rozwiązania prawne w Polsce pozwalają na dobrowolny udział w zajęciach religii. Uczeń może w zamian uczestniczyć w lekcjach etyki lub też nie uczęszczać na żaden ze wspomnianych przedmiotów. Jak pokazują badania ostatnią z możliwości wybiera zdecydowana większość młodych ludzi rezygnujących z lekcji religii. Taki stan rzeczy powoduje, że uczniowie niekorzystający, ani z religii, ani z etyki pozbawiają się uczestnictwa w przedmiotach, które gwarantują możliwość wychowania aksjologicznego. W programie obu tych przedmiotów, zawarte są zagadnienia, które służą formacji moralnej i etycznej oraz pomagają młodym ludziom w uformowaniu własnej opinii na wiele kwestii związanych choćby z życiem, godnością człowieka i przestrzeganiem podstawowych norm społecznych obowiązujących w społeczeństwie.

Postulowaną propozycją, która może przeciwdziałać temu zjawisku, jest wprowadzenie obligatoryjnego wyboru pomiędzy religią, a etyką. Pozwoli to zapewnić wszystkim uczniom uczestnictwo w zajęciach, które będą podejmowały ważne zagadnienia związane z wychowaniem oraz kształceniem moralnym i etycznym. Co więcej takie rozwiązanie będzie niwelować nierówności w obciążeniu edukacyjnym oraz będzie przeciwdziałać utrwalaniu przekonania, że zajęcia związane z wychowaniem odbywają się kosztem ewentualnego czasu wolnego. Pozwoli to w końcu zapewnić wszystkim uczniom poznanie fundamentalnych wartości Polski i Europy, które swoje korzenie znajdują w kulturze greckiej, rzymskiej oraz religii chrześcijańskiej.

Bibliografia:

Adamczyk T., Mąkosa, P., *Przemiany religijności w społeczeństwie polskim*, [w:] *Verbum Vitae*, 42/1(2024), s. 1-15.

Boguszewski R., *Religijność młodzieży*, [w:] *Młodzież 2021. Opinie i diagnozy nr 49*, M. Grabowska, M. Gwiazda (red.), Warszawa 2022, s. 134–148.

Centrum Badania Opinii Społecznej, *Polski pejzaż religijny – z dalekiego planu. Komunikat z badań nr 89/2022*, Mirosława Grabowska (red.), Warszawa 2022.

Centrum Badania Opinii Społecznej, *Religijność młodych na tle ogółu społeczeństwa. Komunikat z badań nr 144/2021*, Mirosława Grabowska (red.), Warszawa 2021.

Gazda M., *Modele nauczania religii w wybranych krajach Europy inspiracją dla odnowy polskiej edukacji religijnej*, [w:] *Pedagogika Katolicka nr 34 1(2024)*, s. 160-172. DOI: <https://doi.org/10.62266/PK.1898-3685.2024.34.1>.

Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego, *Kościół w liczbach 2022*, red. M. Jewdokimow, L. Organek, W. Sadłoń (red.), Warszawa 2023.

Jasnos A., *Raport z badania ankietowego wśród uczniów szkół ponadpodstawowych na temat lekcji religii w Diecezji Tarnowskiej 2024*, <https://katechezatarnow.pl/?p=2722>, dostęp: 2024-04-03.

Jason J., *Szkolnictwo katolickie i nauka religii*, [w:] *Rocznik statystyczny. Kościół katolicki w Polsce 1991-2011*, P. Ciecieląg, P. Łysoń, W. Sadłoń, W. Zdaniewicz (red.), Warszawa 2014, s. 231-234.

Konieczność nadania lekcjom etyki właściwego miejsca w programie nauczania oraz dowartościowania elementów wychowawczych w systemie edukacji, <https://ordoiuris.pl/wolnosc-religii-w-szkole/koniecznosc-nadania-lekcjom-etyki-wlasciwego-miejsca-w-programie-nauczania>, dostęp: 2024-04-10.

Kurzydło D., *Po co (nam) lekcja religii? Stosunek młodzieży do nauczania religii w szkole*, [w:] *Edukacja nr 1*, 164(2023), s. 27-40.

Mariański J., Słotwińska H., Mąkosa P., Buk-Cegiełka M., *Religiosity and Secularisation of Polish Youth in the 21st Century. Quantitative Research Analysis*, [w:] *Rocznik Teologii Katolickiej* 22(2023), s. 186-202.

Mąkosa P., *Nauczanie religii w szkole publicznej w świetle prawa międzynarodowego i polskiego*, [w:] *Rada Naukowa Konferencji Episkopatu Polski. Kościół w życiu publicznym. Teologia polska i europejska wobec nowych wyzwań*, t. 3, Lublin 2005, s. 451-467.

Mąkosa P., *Szkolna lekcja religii istotnym elementem wychowania w szkole*, [w:] *Wychowanie w szkole: od bezradności ku możliwościom*, R. Chałupniak, T. Michalewski i E. Smak (red.), Opole 2014, s. 351-361.

Mąkosa P., *Tożsamość nauczycieli religii i ich opinie na temat wybranych aspektów edukacji religijnej w Polsce*, [w:] *Roczniki Pastoralno-Katechetyczne* 56(2009), s. 117-131.

Mąkosa P., Zajac M., Zakrzewski G., *Opting out of Religious Education and the Religiosity of Youth in Poland: A Qualitative Analysis*, [w:] *Religions* 2022, 13(10):906, <https://doi.org/10.3390/rel13100906>.

Ministerstwo Edukacji Narodowej, *Podstawa programowa kształcenia ogólnego z komentarzem. Szkoła ponadpodstawowa: liceum, technikum oraz branżowa szkoła I i II stopnia. Etyka*, <https://zpe.gov.pl/podstawa-programowa/szkola-ponadpodstawowa/etyka>, dostęp: 2024-04-10.

Nauczyciele apelują do MEN: Uczniowie potrzebują kształcenia religijnego i etycznego, <https://www.fronda.pl/a/nauczyciele-apeluja-do-men-uczniowie-potrzebujaja-ksztalcenia-religijnego-i-etycznego,156054.html>, dostęp: 2024-04.10.

Obowiązkowa religia lub etyka? - może po wyborach, <https://www.prawo.pl/oswiata/obowiazkowa-religia-albo-etyka-mein,513521.html>, dostęp 2024-04.10.

Zakrzewski G., *Motywy rezygnacji młodzieży z lekcji religii oraz szanse zatrzymania tego procesu na podstawie badań w diecezji płockiej*, [w:] *Nowa epoka polskiej katechezy*, D. Kiełb (red.), Rzeszów 2021, s. 69-87.